

Zapomniana kategoria aktu mimowolnego (*actus involuntarius*). Walor aktu mimowolnego i jego implikacje w kanonicznym prawie małżeńskim¹

The forgotten category of involuntary act (*actus involuntarius*). The value
of involuntary act and its implications in canonical matrimonial law

ks. prof. dr hab. Ginter Dzierżon

Wydział Prawa Kanonicznego UKSW

ORCID 0000-0002-5116-959X

e-mail: ginter.dzierzon@gmail.com

Streszczenie: W zaprezentowanym opracowaniu przedmiotem uwagi Autora stała się nieobecna we współczesnej doktrynie kanonistycznej kategoria aktu mimowolnego (*actus involuntarius*), będąca przedmiotem uwagi niektórych średniowiecznych myślicieli (Abelard, św. Tomasz). Zasadniczym celem badawczym opracowania stała się z jednej strony kwestia implikacji tej kategorii w funkcjonowaniu kanonicznego prawa małżeńskiego, z drugiej zaś, odpowiedź na kluczowe pytanie: czy nawiązanie do kategorii aktu mimowolnego nie podważa teorii aktu prawnego, stosowanej w prawie małżeńskim? Prezentując dokonania przedstawicieli nauk medycznych i psychologicznych nad mózgiem ludzkim Autor wykazał, iż rezultaty badań wskazują na istnienie aktów determinujących ludzkie działanie, pozostających poza sferą woli. W jego opinii założenie istnienia takich aktów nie podważa jednak teorii aktu prawnego. Badając wady zgody małżeńskiej wiążące się funkcjonowaniem rozumu (symulacja, błąd, brak używania rozumu, brak rozeznania oceniającego) Autor stanął na stanowisku, iż we wszystkich tych hipotezach brak woli skutkuje nieistnieniem konsensu, co znajduje przełożenie w nieistnieniu małżeństwa (*matrimonium inexistens*).

Słowa kluczowe: akt mimowolny, wolna wola, rozum, teoria aktu prawnego, małżeństwo kanoniczne

Abstract: In the presented study, the author's attention is drawn to the category of involuntary act (*actus involuntarius*), which is absent from contemporary canon law but was the subject of attention of some medieval thinkers (Abelard, St. Thomas). The main research objective

¹ Na s. 29 zamieszczamy angielskojęzyczną wersję niniejszego artykułu.

of the study was, on the one hand, the question of the implications of this category in the functioning of canonical matrimonial law, and on the other hand, the answer to the key question: does the reference to the category of an involuntary act undermine the theory of a legal act applied in matrimonial law? By presenting the achievements of medical and psychological sciences on the human brain, the author has shown that the results of research indicate the existence of acts determining human actions that remain outside the sphere of volition. In his opinion, the assumption of the existence of such acts does not, however, undermine the theory of the legal act. By examining the defects of marital consent associated with the functioning of reason (simulation, error, lack the sufficient use of reason, a grave defect of discretion of judgment), the author took the position that in all these hypotheses, the lack of will results in the non-existence of consent, which translates into the non-existence of marriage (*matrimonium inexistens*).

Keywords: involuntary act, free will, reason, legal act theory, canonical marriage

Treść: Wstęp. 1. Kontrowersje wokół konceptu kategorii wolnej woli. 2. Akt mimowolny. 2.1. Akt mimowolny w ujęciu niektórych średniowiecznych myślicieli. 2.1.1. Piotr Abelard. 2.1.2. Św. Tomasz z Akwinu. 2.2. Akt mimowolny we współczesnych naukach medycznych i psychologicznych. 2.2.1. Założenia metodologiczne. 2.2.2. Akt mimowolny w badaniach nauk medycznych i psychologicznych nad funkcjonowaniem mózgu i ich kanonistyczne implikacje. Zakończenie.

Wstęp

Rolę kluczową w interpretacji funkcjonowania instytucji kanonicznego prawa małżeńskiego pełni kategoria aktu prawnego oraz wiążąca się z nią teoria. Zgodnie z jej założeniami, w ludzkim procesie decyzyjnym w sposób szczególny uwydatnia się sferę wolitywną². W rozważaniach nad kanonicznym porządkiem pomija się (najprawdopodobniej w wyniku zapomnienia) kategorię na pozór banalną, jaką jest kategoria aktu mimowolnego (*actus involuntarius*), która była przedmiotem zainteresowania niektórych średniowiecznych myślicieli.

Wydaje się, iż współczesne czasy charakteryzują się dynamicznym rozwojem badań w wielu dziedzinach wiedzy, w tym w naukach medycznych i psychologicznych, domagają się na nowo przywołania i nowego namysłu nad tą kategorią w kanonistyce. W związku

² G. DZIERŻON, *Niezdolność do zawarcia małżeństwa jako kategoria kanoniczna*, Warszawa 2002, s. 34-36.

z tym, trzeba postawić dwa zasadnicze pytania: z jednej strony czy operowanie kategorią aktu mimowolnego w prawie małżeńskim podważy stosowaną dotychczas teorię aktu prawnego, z drugiej zaś, czy podważy też obecnie stosowane zasady orzekania? Oprócz tego należałoby jeszcze zapytać o dalsze implikacje wynikające z istnienia tej kategorii.

Odpowiedzi na te pytania staną się celem zamierzonej eksploracji badawczej w tym opracowaniu. Tak określony cel badawczy domaga się jednak zastosowania odpowiedniej metodologii, która zadecyduje o strukturze tego artykułu. Wspomniana teoria aktu prawnego bazuje na woluntaryzmie, eksponującym w sposób szczególny wolną wolę. Z takim konceptem wiąże się teza, iż o skuteczności prawnej podjętego działania decyduje w głównej mierze sfera wolitywna. Podejmując tę kwestię należy jednak zauważyć, iż we współczesnej rzeczywistości istnienie fenomenu wolnej woli jest podważane. W analizie zamierzonego problemu badawczego nie można więc abstrahować od zaistniałej sytuacji. Dlatego też punktem wyjścia wywodów będzie syntetyczne pokazanie współczesnych dyskusji w tej materii. Nakreślenie tej problematyki stanie się kontekstem dla rozważań nad tematyką kluczową, jaką jak już wiadomo, ma stać się problematyka waloru *actus involuntarius* i jego implikacji w prawie małżeńskim.

1. Kontrowersje wokół konceptu kategorii wolnej woli

Zarówno dla kanonistów, jak i teologów wolna wola człowieka wydaje się być oczywistością. Podejmując namysł nad tą tematyką trzeba być jednak świadomym tego, iż nie wszyscy współcześni uczeni podzielają tę antropologiczną wizję. Przeglądając pozycje poświęcone temu zagadnieniu nietrudno spostrzec, iż na rynku wydawniczym znajduje się wiele publikacji, w których zaprzecza się istnieniu tego fenomenu³. Co ciekawe, Sam Harris kwestionując istnienie wolnej

³ R. SAPOLSKY, *Determined. The Science of Life Without Free Will*, Dublin 2023; D.M. WAGNER, *Illusion of Conscious Will*, Cambridge 2017².

woli zwiastuje nawet koniec ery wiary⁴. Z drugiej strony nie można jednak abstrahować od faktu, iż w większości obszarów kanonistyki kategoria wolnej woli jest kategorią kluczową, przykładem czego jest m.in. materialne prawo małżeńskie. Trzeba też być świadomym tego, iż mówiąc o wolnej woli mamy do czynienia z pewnym konstruktem pojęciowym⁵ funkcjonującym m.in. w chrześcijańskiej antropologii; ta dziedzina zaś nie ma charakteru antropologii naturalistycznej, ale jest teoantropologią, określaną też mianem antropologii teologicznej.

Antropologicznego konceptu ludzkiej jedności rozumu i woli w pierwszych wiekach chrześcijaństwa, jak zauważył Jan Kielbasa, nie wywodzono jedynie z wiedzy empirycznej oraz języka deskryptywnego, ale także z przesłanek związanych z fenomenem wiary i językiem normatywnym, co znalazło m.in. wyraz w religijnym wartościowaniu⁶. Takie podejście znalazło przełożenie w średniowiecznym woluntaryzmie⁷, a więc kierunku, w którym wola miała przewagę nad intelektem⁸.

Według Kielbasy na ukształtowanie średniowiecznego konceptu wolnej woli istotny wpływ wywarły dwa czynniki: filozoficzny oraz teologiczny. W ujęciu filozoficznym wolny wybór, to nie tylko dowolne chcenie, ale przede wszystkim wolny osąd, w którym kluczowy jest wkład rozumu determinującego wolę. W mieszanym koncepcie teologicznym, z kolei wyeksponowano intelektualno-wolitywny charakter

⁴ S. HARRIS, *Free Will*, New York 2012.

⁵ M. BIZOŃ, *Psychologia etyczna w myśli greckiej okresu klasycznego i hellenistycznego*, w: J. KIELBASA (red.), *Historia rozwoju pojęcia woli od starożytności do XII wieku*, Kraków 2022, s. 21.

⁶ J. KIELBASA, *Ikoniczna koncepcja człowieka a jedność woli i rozumu na gruncie antropologii wczesnochrześcijańskiej*, w: J. KIELBASA (red.), *Historia rozwoju pojęcia woli...*, s. 99.

⁷ J. KIELBASA, *Pierwsze zapowiedzi późnośredniowiecznego woluntaryzmu w myśli XII wieku*, w: J. KIELBASA (red.), *Historia rozwoju pojęcia woli...*, s. 235-249.

⁸ J. HERBUT, *Woluntaryzm*, w: J. HERBUT (red.), *Leksykon filozofii klasycznej*, Lublin 1997, s. 542-543.

wolnego wyboru, charakterystyczny dla rozumnej duszy, dzięki której podmiot ma zdolność odróżnienia dobra od zła⁹.

W tym kontekście trzeba zwrócić uwagę, iż współczesna doktryna filozoficzna i psychologiczna w przedmiocie relacji intelektu i woli nie jest jednorodna. Generalnie, wyróżnia się trzy kierunki: determinizm, kompatybilizm oraz indeterminizm¹⁰. Determiniści optują za determinacją woli¹¹; kompatybiści utrzymują, iż wolną wolę i determinizm da się ze sobą pogodzić¹²; wreszcie indeterminiści uważają, że wolny człowiek jest zdolny do autodeterminacji. Ostatni z wymienionych nurtów jest bazą antropologii chrześcijańskiej. W koncepcie tym w odniesieniu do procesu decyzyjnego w sposób szczególny uwydatnia się wartościowanie, zakładając z jednej strony istnienie interakcji pomiędzy rozumem i wolą, z drugiej zaś, zdolność człowieka do autodeterminacji, w której decydującą rolę odgrywa sfera wolitywna¹³. W rozważaniach kanonistów pomija się jednak (lub ulegała zapomnieniu?) kategorię aktu mimowolnego, w którym dochodzi do podjęcia decyzji z pominięciem sfery wolitywnej. Jak

⁹ J. KIEŁBASA, *XII-wieczna konfrontacja definicji i charakterystyk wolnego wyboru (liberum arbitrium)*, w: J. KIEŁBASA (red.), *Historia rozwoju pojęcia woli...*, s. 251.

¹⁰ J. DOBROWOLSKI, *Czy wola jest wolna?*, Warszawa 2022, s. 7-27.

¹¹ K. ROJEK, *Wolność w kontekście determinizmu – analiza porównawcza teorii – N. Hartmanna i R.H. Kane’a*, Lublin 2019; H. BOROWSKI, *Problem wolnej woli a determinizm*, *Annales Universitatis Mariae Curie – Skłodowska* 16 (1961) nr 2, s. 23-31; G. MUNÉVAR, *Naturalistyczne wyjaśnienie wolnej woli (I)*, *Filozoficzne Aspekty Genezy* 10 (2013), s. 112. Autor argumentuje następująco: „Jeśli determinizm jest prawdziwy, to nie jesteśmy odpowiedzialni moralnie, jeżeli bowiem determinizm jest prawdziwy, to naprawdę nie jesteśmy istotami wolnymi. Powodem jest to, że z determinizmu wynika, iż wszelkie działanie jest przyczynowo uwarunkowane, lecz jeśli tak, to nigdy nie możemy postąpić inaczej, a jeżeli nie możemy postąpić w inny sposób, to nie jesteśmy wolni”.

¹² S. JUDYCKI, *Wolność i determinacja*, w: *Materiały V Światowego Kongresu Filozofii Chrześcijańskiej: KUL – Lublin, 20-25 sierpnia 1996*, Lublin, s. 9-11, https://www.kul.pl/files/108/Wolnosc_i_determinacja.pdf [dostęp 15.03.2025].

¹³ P. GHERRI, *Discernere e scegliere nella Chiesa*, w: P. GHERRI (red.), *Discernere e scegliere nella Chiesa. Atti della Giornata Canonistica Interdisciplinare*, Roma 2016, s. 15.

zauważono we „Wstępie”, w przeszłości akt mimowolny był przedmiotem uwagi niektórych przedstawicieli średniowiecznej doktryny.

2. Akt mimowolny

Kluczową w tym opracowaniu problematykę pragniemy rozważyć z dwóch aspektów: z jednej strony z perspektywy ujęć niektórych średniowiecznych myślicieli, z drugiej zaś, z perspektywy współczesnych rezultatów badań nad mózgiem. Przyjęcie takiego założenia domaga się pewnego wyjaśnienia. Mianowicie, zrozumienie problematyki *actus involontarius* wydaje się niepełne bez odniesienia do tych, którzy jako pierwsi podjęli namysł nad tym zagadnieniem, a byli nimi średniowieczni myśliciele. Ci z kolei dopatrywali się genezy tego typu aktów w niewłaściwym funkcjonowaniu ludzkiego rozumu. Skoro tak, to związku podjętym celem badawczym należałoby ukazać też współczesne dokonania w badaniach nad mózgiem, uosabiającym rozum.

2.1. Akt mimowolny w ujęciu niektórych średniowiecznych myślicieli

W średniowieczu namysł nad kategorią aktu mimowolnego w interesującej nas opcji podjęli Piotr Abelard (1079–1142) oraz św. Tomasz z Akwinu (1124–1274).

2.1.1. Piotr Abelard

Problematyka aktu mimowolnego była przedmiotem zainteresowania Piotra Abelarda. Ów filozof był zwolennikiem filozofii racjonalistycznej i otwartej¹⁴. W rozważaniach etycznych tego myśliciela pojawiło się zagadnienie wolności woli¹⁵. Jego poglądy wyrażone zwłaszcza w „Komentarzu do Listu św. Pawła do Rzymian”¹⁶, ogniskowały się

¹⁴ R. PALACZ, *Abelard*, Warszawa 1966, s. 96.

¹⁵ R. PALACZ, *Abelard...*, s. 90–91.

¹⁶ PETRUS ABELARDUS, *Expositio in Epistolam ad Romanos*, PL 178, s. 731–782.

wokół problemów egzystencjalnego napięcia pomiędzy sferami wewnętrzną i zewnętrzną, intencją a działaniem oraz introspekcją a prawem¹⁷. Przedmiotem szczególnej uwagi tego myśliciela była sytuacja jednostki będącej podmiotem działania. Abelard opowiadał się z jednej strony za identyfikacją prawdy z niewidzialną sferą wewnętrzną jednostki, z drugiej zaś, za wyłączną kompetencją Boga w odniesieniu do tej sfery¹⁸. Z tej perspektywy optował za nierелеwantnością rzeczywistości przejawiającej się w wydarzeniach lub gestach¹⁹. W „Etyce” utrzymywał m.in.: „Pozostawiając więc winy duszy Boskiemu sądowni, wyrokiem własnego sądu ścigamy ich skutki, które sami możemy osądzić, zwracając, jak powiedziałem, w takich przypadkach uwagę bardziej na roztropność, to znaczy, na motyw bezpieczeństwa, nie zaś na samą sprawiedliwość. Bóg natomiast w sposób absolutny określa dla każdego karę według wielkości winy”²⁰. Następnie dopowiedział: „Wymierzając zapłatę za dobro i zło, bierze Bóg pod uwagę wyłącznie usposobienie wewnętrzne, nie skutki uczynków, ani nie patrzy na to, co pochodzi z winy lub dobrej woli, ale osądza samego ducha, według zamierzenia jego intencji, a nie według skutku zewnętrznego uczynku”²¹. Należy dodać, iż koncept ten pojawił się także w kolejnym jego dziele, jakim była „Rozmowa pomiędzy filozofem, Żydem i chrześcijaninem”, w którym filozof argumentował: „Rzeczywiście, ponieważ różnica tkwi w samej rzeczywistości, a nie zależy od ludzkiej opinii. Ludzie oceniają i nagradzają raczej skutki działania, a nie samą wartość moralną i według zewnętrznych uczynków, na które

¹⁷ S. MENZINGER, *Finzioni del diritto medievale*, Macerata 2023, s. 28.

¹⁸ P. ABELARD, *Rozprawy. Etyka czyli poznaj samego siebie*, tłum. L. JACHIMOWICZ, Warszawa 1969, s. 195-196: „Bóg przenika nasze intencje lub przyzwolenia. My jednak, którzy nie możemy tych rzeczy zbadać i należycie osądzić zwracamy uwagę na zewnętrzne uczynki i karzemy nie tyle za grzech, ile za czyny”; S. MENZINGER, *Finzioni del diritto medievale*, s. 29.

¹⁹ S. MENZINGER, *Finzioni del diritto medievale*, s. 29.

²⁰ P. ABELARD, *Rozprawy. Etyka...*, s. 197.

²¹ P. ABELARD, *Rozprawy. Etyka...*, s. 198; A. DOMAŃSKA, *Koncepcja czynu moralnego w etyce Piotra Abelarda*, *Studia Filozoficzne* 10 (1979), s. 49-51.

patrzą, osądzają jednych jako sprawiedliwych lub dzielniejszych, czy też lepszych od innych”²².

Abelard zdecydowanie dystansował się od idei, iż grzech może być aktem jako takim samym w sobie, gdyż w jego przekonaniu, nie ma czynów dobrych lub złych samych w sobie²³; w tym wypadku bowiem za najistotniejszą uznał ludzką intencję²⁴. Argumentował, iż czyny same przez się nie są grzeszne, ponieważ w wielu przypadkach są następstwem ignorancji, niezdolności mentalnej bądź przymusu²⁵. Odnosząc się do ignorancji stwierdził: „Gdy więc się zdarzy, że ktoś w nieświadomości ożeni się ze swą siostrą, czy będzie przestępcą?”²⁶. Uważał, iż człowiek grzeszący w nieświadomości nie ponosi winy za popełniony czyn²⁷. Stał na stanowisku, iż intencjonalność nie jest kryterium wystarczającym oceny aktu, gdyż w konkretnym przypadku zachowanie może być wprowadzie intencjonalne, ale mimowolne²⁸. Utrzymywał, iż dokonane czyny co do zasady nie oznaczają jeszcze niczego, jeśli nie znamy stanu mentalnego podmiotu działania²⁹. Tłumacząc te poglądy Etienne Gilson stwierdził: „Może być zapewne tak, że dzieła takich ludzi są rzeczywiście złe, ale w jaki sposób mogą oni ponosić za to odpowiedzialność, skoro nie mogą o tym wiedzieć?”³⁰. Z kolei Ryszard Palacz zauważył: „Abelard twierdził, że ten kto nie może uczynić użytku ze swego rozumu i wolności, nie może być

²² P. ABELARD, *Rozprawy. Rozmowa pomiędzy filozofem, Żydem i chrześcijaninem*, tłum. L. JACHIMOWICZ, Warszawa 1969, s. 201, s. 83.

²³ K. SIEMIEŃSKI, *Doktryna etyczna Piotra Abelarda*, *Studia Filozoficzne* 182 (1981) nr 1, s. 155; S. MENZINGER, *Finzioni del diritto medievale*, s. 29.

²⁴ K. SIEMIEŃSKI, *Doktryna etyczna...*, s. 156.

²⁵ S. MENZINGER, *Finzioni del diritto medievale*, s. 30.

²⁶ P. ABELARD, *Rozprawy. Etyka...*, s. 183. Na temat znaczenia ignorancji w postępowaniu u Abelarda por. A. DOMAŃSKA, *Koncepcja czynu moralnego...*, s. 48.

²⁷ P. ABELARD, *Rozprawy. Etyka...*, s. 215.

²⁸ S. MENZINGER, *Finzioni del diritto medievale...*, s. 30.

²⁹ S. MENZINGER, *Finzioni del diritto medievale...*, s. 30: „le azioni non dicono nulla (...) se non conosciamo la disposizione mentale di chi le compie”.

³⁰ E. GILSON, *Historia filozofii chrześcijańskiej w wiekach średnich*, tłum. S. ZALEWSKI, Warszawa 1987, s. 149.

posądzony o winę i łamanie praw, nie ma w sobie również nic, co by było podmiotem kary”³¹.

2.1.2. Św. Tomasz z Akwinu

Wątek aktu mimowolnego u św. Tomasza pojawia się jego filozofii moralnej. Utrzymywał, iż ludzki osąd jest efektem rozumnej decyzji. Jego wolność pozostaje w ścisłym związku z władzą poznawczą, którą wiązał z intelektem. W jego ujęciu posiadanie intelektu zakładało także dysponowanie wolną wolą. Przy tym należy zauważyć, iż wolny wybór pojmował on integralnie, zakładając właściwe funkcjonowanie zarówno władzy poznawczej (rozum), jak i pożądania rozumowego (wola)³².

Należy przypomnieć, iż przedmiot naszej uwagi stanowi wyłącznie jeden aspekt jego antropologii, jakim jest kwestia niedobrowolności woli. Doktor Anielski rozważył tę problematykę w kontekście namysłu nad kwestiami przemocy, strachu, pożądania oraz niewiedzy. Nas interesuje jedynie tematyka odnosząca się do niewiedzy. Według Akwinaty, generalnie rzecz biorąc, niewiedza pozbawia człowieka właściwego rozeznania, prowadząc tym samym do ograniczenia dobrowolności czynu. W swym koncepcie, oprócz niewiedzy towarzyszącej wyróżnił on też niewiedzę wyprzedzającą czynność woli, utrzymując, iż wystąpienie tej ostatniej może wiązać się z niedobrowolnością. Nie można bowiem wykluczyć, argumentował, że podmiot może pragnąć tego, czego by nie chciał, gdyby miał brakującą wiedzę³³.

W poglądach Tomasza pojawia się też wątek wady wolności. Przekonywał, iż ma to miejsce wtedy, gdy akt nie zmierza do zamierzonego celu, podczas gdy nierealizacja zamierzonego celu nie jest pośrednio chciana (*indirettamente voluta*). W tej hipotezie wada

³¹ R. PALACZ, *Abelard...*, s. 97.

³² I. ANDRZEJCZUK, *Od etyki Arystotelesa do filozofii moralnej Tomasza*, Warszawa 2021, s. 60-61.

³³ I. ANDRZEJCZUK, *Od etyki Arystotelesa do filozofii moralnej Tomasza...*, s. 65-66.

wolności w głównej mierze uzależniona jest od funkcjonowania sfery intelektu³⁴.

Tomasz podjął też problem przyczynowości wyboru zła, którego przyczyna leży w sferze intelektu. Poruszając tę kwestię argumentował następująco: wola nie szuka zła bezpośrednio, z dwóch powodów: po pierwsze, zło nie ma bytowości (*entità*); po drugie, wola dąży do dobra; dobro z kolei jest jej prezentowane przez intelekt. Stąd też wadliwość woli w dążeniu do dobra jest generowana wadliwością bądź niedoskonałością funkcjonowania intelektu. Źródłem wadliwości intelektu jest niedoskonałe postrzeganie natury dobra. W koncepcie tego wybitnego myśliciela średniowiecza intelekt jest źródłem złego wyboru w sferze woli³⁵.

Z przeprowadzonych wywodów wynika, iż wspomniani średniowieczni myśliciele, odnośnie do aktu mimowolnego, istotną rolę przypisywali niewłaściwie funkcjonującemu rozumowi. Również i dzisiaj uwydatnia się ją. Przykładem czego jest m.in. spostrzeżenie Lisy Feldman Barret, która zauważyła, że z reguły w systemach prawnych kategorię osoby racjonalnej uznaje się za standard. To założenie, jej zdaniem, wynika z uwarunkowań kulturowych³⁶. Mając z jednej strony na uwadze ten fakt, z drugiej zaś, cel badawczy tego opracowania, pragniemy skupić uwagę na podejściu do kategorii intelektu i jego udziału w procesach decyzyjnych w naukach

³⁴ S. Th., I q.62, a.8 ad 3: „*Liberum arbitrium sic se habet ad eligendum ea quae sunt ad finem, sicut se habet intellectus ad conclusiones. Manifestum est autem quod ad virtutem intellectus pertinet, ut in diversas conclusiones procedere possit secundum principia data: sed quod in aliquam conclusionem procedat praetermittendo ordinem principiorum, hoc est ex defectu ipsius. Unde quod liberum arbitrium diversa eligere possit servato ordine finis, hoc pertinet ad perfectionem libertatis eius: sed quod eligat aliquid divertendo ab ordine finis, quod est peccare, hoc pertinet ad defectum libertatis*”; F. BERGAMINO, *La razionalità e la libertà della scelta in Tommaso D'Aquino*, Roma 2020², s. 98-99.

³⁵ F. BERGAMINO, *La razionalità...*, s. 203-207; I. SERRANO DEL POZZO, *Debilidad de la voluntad y dominio racional: el problema de la incontinencia y la continencia en la filosofía de Tomás de Aquino*, Pamplona 2012, s. 207-209.

³⁶ L. FELDMAN BARRET, *How Emotions Are Made. The Secret Life of the Brain*, Dublin 2008, s. 226.

niekanonistycznych, będąc przeświadczonym o tym, iż rozumienie kategorii rozumu w prawie kościelnym ma charakter kanonistyczny: antropologiczno-prawny. Przedmiotem naszej szczególnej uwagi staną się badania nad mózgiem i ich rezultaty w naukach medycznych i psychologicznych.

2.2. Akt mimowolny we współczesnych naukach medycznych i psychologicznych

Rozważania nad rezultatami badań w naukach medycznych i psychologicznych domagają się przedstawienia pewnych założeń metodologicznych.

2.2.1. Założenia metodologiczne

Świadomi znaczenia intelektu w obszarze ludzkich działań podejmiemy, jak wspomniano już wyżej, próbę pokazania współczesnych rezultatów badań nad mózgiem, w opcji możliwości determinacji procesów zachodzących w mózgu, poza sferą wolitywną. Uzasadniając celowość tego zamierzenia pragniemy przywołać stanowisko Łukasza Kurka, utrzymującego, iż w filozoficznym dyskursie nad fenomenem wolnej woli nie można pominąć empirycznych hipotez odnośnie do funkcjonowania mózgu³⁷.

W związku z tym rodzi się pytanie: jak zasygnalizowany problem postrzegają przedstawiciele współczesnych nauk medycznych i psychologicznych, a zwłaszcza nauk neurobiologicznych. Wydaje się, iż pytanie to należałoby jeszcze precyzyjniej sprofilować: jakie są rezultaty badań nad funkcjonowaniem mózgu w interesującej nas materii? Rozważając ten problem należałoby poczynić pewną uwagę metodologiczną. Z tej racji, że opracowanie to ma charakter artykułu, zamierzonym celem nie stanie się wyczerpująca prezentacja nakreślonego problemu, ale jedynie jego zarysowanie. W tym wypadku

³⁷ Ł. KUREK, *Problem wolnej woli z perspektywy nauk empirycznych*, Logos i Ethos 1(30) (2011), s. 123.

bowiem istotne wydaje się przede wszystkim zwrócenie uwagi na fakt, przed jakim wyzwaniem (wyzwaniami) stoi współczesna kanonistyka w związku z istnieniem aktu mimowolnego.

2.2.2. Akt mimowolny w badaniach nauk medycznych i psychologicznych nad funkcjonowaniem mózgu i ich kanonistyczne implikacje

W literaturze wskazuje się, iż na człowieka i jego zachowania za-
zwyczaj oddziałuje szerokie spektrum determinant. Za główne
determinanty uznaje się: geny, wpływy środowiskowe oraz kultu-
rowe³⁸. Nas natomiast interesować będzie wyłącznie mózg uosabiający
systemowy rozum i badania nad nim; bardziej konkretnie – prob-
lem zdeterminowania ludzkiego działania w tej sferze, bez udziału
świadomości.

We współczesnych publikacjach medycznych i psychologicznych
pojawia się interesujący nas wątek. Ukryte procesy regulacji emocji,
przez Sandera L. Koole’a i Klausu Rothermunda zostały określone
jako procesy, którymi jednostka operuje bez świadomego wglądu czy
też jawnej intencji, ukierunkowane na modyfikowanie jakości, inten-
sywności oraz czasu trwania emocjonalnej odpowiedzi³⁹. Romana
Kadzikowska-Wrżosek twierdzi, że psychologowie już od dawna
dostarczyli dowodów na występowanie działań skierowanych na
realizację konkretnego celu bez udziału świadomości, co znalazło
m.in. odzwierciedlenie w efekcie Zeigarnika, przejawiającym się
w tym, że „system poznawczy pozostaje zaangażowany w proces
realizacji celu, niezależnie od tego, że na poziomie świadomym pro-
ces ten został przerwany”⁴⁰. Zespół pod przewodnictwem Gordona

³⁸ R. KADZIKOWSKA-WRZOSEK, *Determinizm i nieświadoma wola a podmiotowość*, *Psychologia Społeczna* 21 (2012) nr 7, s. 141.

³⁹ R. KADZIKOWSKA-WRZOSEK, *Determinizm i nieświadoma wola a podmioto-
wość...*, s. 146.

⁴⁰ R. KADZIKOWSKA-WRZOSEK, *Determinizm i nieświadoma wola a podmioto-
wość...*, s. 143.

B. Moskowicza mówi o ukrytej woli⁴¹. Poza tym w opracowaniach poświęconych temu zagadnieniu operuje się terminem nieświadomej woli⁴², wskazując, iż ukryte motywy mogą generować automatyczne bądź ukryte działania⁴³.

Należy też zauważyć, iż we współczesnej kognitywistyce pojawiły się hipotezy, w których nie wyklucza się zachowań automatycznych. Według Marty Glinki zachowania automatyczne są generowane w wyniku sekwencyjnej aktywacji przekąźnika. Mechanizmy te opisała ona następująco: „Bazuje ono na uprzednio wzmocnionych połączeniach między neuronami rozpoznającymi bodziec i neuronami wywołującymi odpowiednie zachowanie (działanie nieświadome). Odpowiedzi wolitywne wymagają zaś udziału neuronów systemu wykonawczego, które wykonują wszystkie operacje konieczne do wdrożenia spójnego zachowania”⁴⁴. Odnosząc się do zagadnienia działań mimowolnych Feldman Barret spostrzegła, iż w mózgowej sieci neuronów nie zawsze wszystko pozostaje pod kontrolą⁴⁵. W ten nurt wpisuje się także pogląd Marii Jakymowicz utrzymującej, iż funkcjonowanie człowieka w znacznej mierze generowane jest

⁴¹ G.B. MOSKOWITZ, P. LI, E.R. KIRK, *The implicit volition model: On the preconscious regulation of temporarily adopted goals*, *Advances in Experimental Social Psychology Journal* 36 (2004), s. 317–413; R. KADZIKOWSKA-WRZOSEK, *Determinizm...*, s. 143.

⁴² P. ANSELME, *Unconscious will as a neurobehavioral mechanism against adversity*, *Neuroscience and Biobehavioral Reviews* 169 (2025), s. 10 (s. 1-14). https://www.bio.psy.ruhr-uni-bochum.de/bpsy/mam/content/papers/anselme__2025__unconscious_will.pdf [dostęp 17.01.2025].

⁴³ R.M. RYAN, E.L. DECI, *Self-Regulation and the Problem of Human Autonomy: Does Psychology Need Choice, Self-Determination, and Will?*, *Journal of Personality* 74 (2006), s. 1573: „(...) we defined automatic behaviors as those that are pushed by controlled processes and whose occurrence is not easily brought into the realm of active choice. (...) Such behaviors become automatized because they afford efficiency, given the limitations of conscious processing capacities. Such a distinction is still needed for interpreting nonconsciously prompted actions, their mal leability and their meaning”.

⁴⁴ M. GLINKA, *Rola komórek glejowych w procesach poznawczych*, w: A. GUT, Z. WRÓBLEWSKI (red.), *Próby kognitywistyczne*, Lublin 2012, s. 75.

⁴⁵ L. FELDMAN BARRET, *How Emotions...*, s. 225.

mechanizmami i procesami, nad którymi nie ma on świadomej kontroli⁴⁶. W swym koncepcie wyróżniła ona kategorię nieświadomości pierwotnej oraz wtórnej. W jej przekonaniu w świadomości pierwotnej znajduje się to, co nigdy w niej nie znalazło odzwierciedlenia; w nieświadomości wtórnej zaś chodzi o świadome treści doraźne, które wkrótce z niej znikają; usuwane są z pola świadomości. Jej zdaniem nie znikają one jednak z umysłu, pozostając tam w postaci latentnej.

Według Jakymowicz, „Skala bezwiednego przetwarzania informacji i ich automatycznego wpływu na funkcjonowanie jest niewyobrażalna (...) dla przeciętnego człowieka”⁴⁷. Poglądu Jakymowicz nie podziela Kadzikowska-Wrzosek, przekonując, że wiedza na temat determinant ludzkich zachowań oraz interakcji między nimi domaga się zachowania dużej ostrożności w operowaniu kategoriami generalizacji⁴⁸. Spostrzeżenie to zdają się także potwierdzać Richard M. Ryan oraz Edward L. Deci przekonujący, że większość ludzkich zachowań nie ma automatycznego charakteru. Badacze ci jednak nie wykluczyli autonomiczności pewnych funkcji życiowych⁴⁹.

Ustosunkowując się do zaprezentowanego materiału należy położyć pewną uwagę. Abstrahując od funkcjonującej w publikatorach terminologii, z punktu kanonistycznego nas interesuje nie tyle skala zjawiska, ale wystąpienie działań w sferze intelektu bez udziału woli, gdyż świadczy ono o możliwości pojawienia się aktów mimowolnych, co ma pewne znaczenia teoretycznoprawne. W związku z tym trzeba podkreślić z całym naciskiem, że nie ulega wątpliwości, iż niewykluczenie wystąpienia takiego zjawiska w sferze mózgowej niesie za sobą pewne reperkusje w kanonicznym prawie małżeńskim. Jak zauważono we „Wstępie”, w tym obszarze dominującą teorią jest teoria aktu prawnego, w której nie zakłada się skuteczności prawnej działań

⁴⁶ M. JAKYMOWICZ, *Psychologiczne podstawy podmiotowości. Szkice teoretyczne, studia empiryczne*, Warszawa 2008, s. 20.

⁴⁷ M. JAKYMOWICZ, *Psychologiczne podstawy podmiotowości...*, s. 19.

⁴⁸ R. KADZIKOWSKA-WRZOSEK, *Determinizm...*, s. 141.

⁴⁹ R.M. RYAN, E.L. DECI, *Self-Regulation...*, s. 1573-1580.

(czynności) bez udziału woli. W związku z tym rodzi się pytanie: czy operowanie tą kategorią podważa tę teorię?

Z przeprowadzonych analiz wynika, iż intuicja niektórych średniowiecznych myślicieli (Piotr Abelard, św. Tomasz z Akwinu) co do istnienia specyficznej, aczkolwiek we współczesnej doktrynie nieobecnej (zapomnianej?) kategorii aktów – jakimi są akty mimowolne – znajduje odzwierciedlenie we współczesnych badaniach medycznych i psychologicznych nad funkcjonowaniem mózgu, w których wskazuje się na możliwość wystąpienia takiego zjawiska w sferze mózgu, bez udziału woli. Należy jeszcze raz podkreślić z całym naciskiem, iż dla naszych rozważań nie jest istotna skala tego zjawiska, ale sam fakt jego istnienia. Z tego powodu w namyśle kanonistycznym kategoria aktu mimowolnego powinna stać się obecna. Inaczej mówiąc, nie powinno się jej pomijać. W związku z tym po raz kolejny należałoby postawić pytanie: czy przywołanie kategorii aktu mimowolnego podważa stosowanie bazującej na woluntaryzmie teorii aktu prawnego? Pytając należy też być świadomym tego, iż obecnie nie brak i takich opinii, wedle których woluntaryzm jest krytykowany. Co więcej, Feldman Barret krytycznie odnosząc się do tej koncepcji zauważyła, iż w niej w kategorii umysłu i mózgu wmieszano jeszcze wolę⁵⁰. Wśród myślicieli nie brak i takich, którzy umiejscawiają wolną wolę w mózgu⁵¹. W związku z tym trzeba podkreślić, iż kanonistyka jako autonomiczna dziedzina wiedzy ma prawo do określenia narzędzi i do wypracowania teorii, którymi się posługuje w namyśle nad człowiekiem i otaczającą go rzeczywistością.

Podejmując próbę odpowiedzi na uprzednio postawione pytanie co do zasadności stosowania teorii aktu prawnego, należałoby rozważyć kilka hipotez z obszaru prawa substancjalnego. W pierwszym rzędzie należy stwierdzić, iż wystąpienie aktu mimowolnego należy postrzegać w kategoriach wady woli, gdyż w tym wypadku mamy do

⁵⁰ L. FELDMAN BARRET, *How Emotions...*, s. 224: „The legal system, with its essentialist view of the mind and brain, mixed up volition”.

⁵¹ F. CRICK, *Zdumiewająca hipoteza, czyli nauka w poszukiwaniu duszy*, tłum. B. CHACIŃSKA-ABRAHAMOWICZ i M. ABRAHAMOWICZ, Warszawa 1997, s. 349-354.

czynienia z aktem człowieka (*actus hominis*), a nie z aktem ludzkim (*actus humanus*)⁵², przejawiającym się w tym, że pojawia się w nim rozbieżność pomiędzy manifestacją woli a jej rzeczywistym istnieniem (w interesującej nas hipotezie tej woli w ogóle nie ma). Należy też doprecyzować, iż w tym wypadku możemy mówić o pewnej analogii do symulacji całkowitej w formie *simulatio voluntatis* (brak pozytywnego aktu woli), co do której w judykaturze rotalnej wprowadzono rozróżnienie między *voluntas simulandi* a *simulatio voluntatis*. Na marginesie należy zauważyć, iż Carl Holböck, omawiając wyroki rotalne z lat 1909-1946 pisze w pewnym momencie o „De conscientia defectus consensus”, gdzie omawia w gruncie rzeczy kan. 1085 CIC/1917⁵³ w odniesieniu do symulacji⁵⁴.

Wydaje się, iż na tym spostrzeżeniu nie można jednak poprzestać. W dalszej kolejności należałoby odnieść się do konceptu błędu, gdyż ta wada wiąże się z funkcjonowaniem rozumu, znajdując odzwierciedlenie w zachwianiu sfery poznawczej, charakteryzującej się pewną nieadekwatnością względem rzeczywistości⁵⁵. Według założeń kanonicznego konceptu, błąd sam w sobie nie generuje nieważności aktu, gdyż mechanizm jego funkcjonowania polega na tym, iż istnieje mimowolna rozbieżność pomiędzy wolą wewnętrzną a manifestacją zewnętrzną⁵⁶. Zasada ta znalazła m.in. odzwierciedlenie w treści kan. 1099 KPK⁵⁷, z której wynika, iż błąd sam sobie nie determinuje woli.

⁵² Z. PERZ, *Actus humanus. Teologiczne aspekty działania moralnego*, Warszawa 1999.

⁵³ *Codex Iuris Canonici Pii X Maximi iussu digestus Benedicti Papae XV auctoritate promulgatus*, AAS 9/II (1917) s. 2-593.

⁵⁴ C. HOLBÖCK, *Tractatus de jurisprudentia Sacrae Romanae Rotae*, Graetiae-Vindobonae-Coloniae 1957, s. 151-152.

⁵⁵ I. GRANADO HIJELMO, *Error*, w: J. OTADUY, A. VIANA, J. SEDANO (red.), *Diccionario general de Derecho canónico*, t. 2, Pamplona 2012, s. 661.

⁵⁶ G. MOSCARELLO, «*Error qui versetur circa id quo substantiam actus constituit*» (*can. 126*), Roma 2001, s. 13.

⁵⁷ *Codex Iuris Canonici auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus*, 25.01.1983, AAS 75 (1983), pars II, s. 1-317; tekst polski: *Kodeks prawa kanonicznego promulgowany przez papieża Jana Pawła II w dniu 25 stycznia 1983 roku*. Stan prawny na dzień 18 maja 2022 roku. Zaktualizowany przekład na język polski, Poznań 2022.

Należy zatem zauważyć, iż jeśli takie są założenia, to kategoria *actus involuntarius* nie narusza zasad teorii aktu prawnego.

Kontynuując, wypadałoby też poruszyć kwestie braku wystarczającego używania rozumu (kan. 1095, n. 1 KPK/83), poważnego braku rozeznania oceniającego, o którym mowa w kan. 1095, n. 2 KPK/83, a także niewiedzy (kan. 1096 KPK/83). Należy zauważyć, iż w n. 302 Adhortacji Apostolskiej *Amoris Laetitia* niewykluczono, że „Poczytalność i odpowiedzialność za działanie mogą zostać zmniejszone, a nawet *z n i e s i o n e* (sic!, podkreśl. G.D.), na skutek niewiedzy”⁵⁸. W przypadku przywołanych hipotez sprawa bardziej się komplikuje. Należy bowiem spostrzec, iż akt mimowolny może wprowadzić gościć w funkcjonowanie rozumu czy rozeznanie, ale nie znajduje to przełożenia w sferze wolitywnej. W wywodzie tym należałoby pójść jeszcze dalej, pytając o kwestię wpływu podświadomości na wolność decyzyjną. I w tym wypadku sprawa wydaje się otwarta.

Podsumowując ten wątek należy stwierdzić, iż z perspektywy teorii aktu prawnego większych trudności interpretacyjnych nie nastręczały pierwsze dwie hipotezy dotyczące symulacji i błędu; piętczą się one natomiast w odniesieniu do braku wystarczającego używania rozumu, poważnego braku rozeznania oceniającego, niewiedzy, a także problematyki wpływu podświadomości na wolność decyzyjną. Wydaje się, iż również te hipotezy mieszczą się w założeniach tej teorii opartej na woluntaryzmie, gdyż w przypadku pojawienia się aktu mimowolnego występuje brak woli.

Oprócz problemów z obszaru prawa substancjalnego, kategoria *actus involuntarius* rodzi też inne pytania i generuje pewne problemy, wiążące się z metodologią stosowaną w dyscyplinach prawniczych, a więc i w kanonistyce⁵⁹. W namyśle nad omawianą tematyką rodzi się bowiem pytanie o charakter i granice możliwości stosowanych

⁵⁸ FRANCISCUS, *Adhortatio Apostolica «Amoris Laetitia»*, 19.03.2016, AAS 108 (2016), s. 435 (Dalej: AM).

⁵⁹ M. NACCI, *I principi generali del diritto nell'argomentazione canonica: brevi cenni storici*, w: P. GHERI (red.), *Logica e Diritto: tra argomentazione e scoperta*, Roma 2011, s. 356.

narzędzi, którymi operuje kanonistyka, służących do oceny stanu faktycznego rozstrzyganych spraw, szczególnie w zakresie wolności decyzyjnej jednostki. Jak wiadomo, w procesie o stwierdzenie nieważności małżeństwa dowodzi się w oparciu o fakty występujące w sprawie. Celnie zauważył Michela Taruffo, że właściwie nie chodzi o fakty same w sobie, ale dowodzi się fakty opisane i zinterpretowane przez strony i świadków⁶⁰. W tym kontekście celne wydaje się być spostrzeżenia Abelarda, iż co do zasady oceniamy zewnętrzne zachowania. W związku z tym poważne wątpliwości budzi możliwość adekwatnej oceny stanu wewnętrznego jednostki w wypadku wystąpienia aktu mimowolnego w obszarze funkcjonowania mózgu. Powstaje bowiem wątpliwość: na ile za pomocą stosowanych narzędzi, biegli z całą pewnością są w stanie ustalić, iż w konkretnych uwarunkowaniach można mówić o wystąpieniu aktu mimowolnego. Pytanie to generuje następne: czy dysponujemy skutecznymi narzędziami pozwalającymi na wyraźne odróżnienie stanu determinacji od stanu autodeterminacji? Jest prawdą, iż tę tezę da się poprzeć systemowymi zasadami konieczności uzyskania pewności moralnej w orzekaniu czy też założeniem prawdy prawnej o małżeństwie. Pomimo tego, te tezy systemowe nadal nie rozwiewają pewnych wątpliwości co do wystarczalności stosowanych narzędzi.

Wreszcie należy zwrócić uwagę, iż operując kategorią prawdy prawnej o małżeństwie, powinniśmy być świadomi jej ograniczoności, w tym znaczeniu, że nie powinniśmy jej absolutyzować. W AM 301 wezwano do indywidualnego rozeznania w odniesieniu do niektórych sytuacji nieregularnych. Trzeba być jednak i w tym wypadku przeświadczonym o tym, że również ludzkie rozeznanie ma charakter ograniczony w kontekście możliwości wystąpienia aktu mimowolnego. Karl Rahner poczynił następującą uwagę w odniesieniu do wyrażenia ludzkich aktów religijnych. Wydaje się, iż jego spostrzeżenia można odnieść także do wszelkiego ludzkiego wewnętrznego doświadczenia poznawczego. Stwierdził on: „Indywidualny i najgłębiej

⁶⁰ M. TARUFFO, *Il concetto di «Prova» nel diritto processuale*, w: P. GHERLI (red.), *Linguaggi e concetti nel diritto*, Roma 2013, s. 183

wewnętrzny charakter aktów (...) (który naprawdę należy do ich istoty) jest absolutnie niedostępny, w sposób bezpośredni, doświadczeniu zewnętrznemu (...). Stąd stała możliwość i stałe niebezpieczeństwo brania za owe fakty tego co emanuje z powierzchownych warstw osobowości ludzkiej i ma tylko dla pobieżnego oglądu, pozory aktów (...) w prawdziwym sensie tego słowa”⁶¹. W związku z tym wydaje się, iż nadal pozostaje aktualna teza Abelarda, że całą prawdę o człowieku i jego działaniach zna jedynie Bóg; obiektywnie ta sfera dla człowieka pozostaje tajemnicą. Tezę tę należy odnieść też do fenomenu małżeństwa.

Zakończenie

W wywodach tego opracowania na nowo poddano analizie kwestię waloru aktu mimowolnego będącą obiektem namysłu niektórych średniowiecznych myślicieli, podejmując próbę odniesienia się do niej na gruncie kanonistycznym, szczególnie w obszarze prawa małżeńskiego. Zasadniczym celem zamierzonej eksploracji badawczej stało się poszukiwanie odpowiedzi na pytanie: czy przywołanie kategorii *actus involuntarius* w kanonicznym prawie małżeńskim podważa stosowaną dotychczas teorię aktu prawnego? Na podstawie przeprowadzonych analiz można z całą pewnością wyartykułować konkluzję pozytywną wyrażoną w tezie, iż nie zakwestionowano tej teorii. Wręcz odwrotnie, bez wątpienia nawiązanie do kategorii aktu mimowolnego pogłębiło jeszcze namysł nad złożonością mechanizmów jej funkcjonowania, szczególnie w zakresie nieważności aktu prawnego. W związku z tym należy spostrzec, iż nie ulega wątpliwości, że rezultaty badań nad mózgiem ludzkim wskazują, iż akty mimowolne, a więc takie które istnieją w sferze rozumu, są podejmowane bez udziału woli. W tym miejscu wypada przypomnieć, iż teoria aktu prawnego ma charakter woluntarystyczny, dlatego też w procesie decyzyjnym sfera wolitywna odgrywa decydującą rolę.

⁶¹ K. RAHNER, *O możliwości wiary dzisiaj*, tłum. A. MORAWSKA, Kraków 1983, s. 158.

W przypadku zaś o *actus involuntarius*, występuje brak woli, gdyż wola nie zostaje determinowana. Argumentując należy zauważyć, iż zgodnie z rozwiązaniami systemowymi zgoda małżeńska jest aktem woli (kan. 1057 §§ 1-2 KPK/83). Stąd też, jeśli w podejmowanej decyzji występuje brak woli, a to ma miejsce w przypadku *actus involuntarius*, wówczas spotykamy się z najbardziej radykalną kategorią nieważności aktu, jaką jest jego nieistnienie (*ineixistentia actus iuridici*); bardziej precyzyjnie – w tym wypadku pojawia się niestnienie konsensu (*inexistentia consensus*), a co się z tym wiąże – niezaistnienie małżeństwa (*inexistentia matrimonii*). Należy podkreślić, iż specyfika przebadanych hipotez (symulacja, błąd, brak używania rozumu, brak rozeznania oceniającego) polega na tym, iż akty te mają fizjonomię wad zgody, substancjalnie natomiast wyrażona przez nupturientów zgoda nie jest wadliwa, ale nie zaistnieje, w następstwie czego, jeśli brak jest przyczyny sprawczej małżeństwa, to i ono nie zaistnieje. Na poparcie tej tezy pragniemy przywołać spostrzeżenie Grzegorza Erlebacha, który odnosząc się do rozwiązań systemowych utrzymuje, iż w porządkach prawnych mogą wystąpić różne klasyfikacje doktrynalne; figury nieważności natomiast z jednej strony mogą zostać wyodrębnione na różne sposoby, z drugiej zaś, różne mogą być stopnie nieważności poszczególnych figur nieważności aktu⁶².

References

Źródła

Codex Iuris Canonici Pii X Maximi iussu digestus Benedicti Papae XV auctoritatem promulgatus, AAS 9/II (1917) s. 2-593

Codex Iuris Canonici auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus, 25.01.1983, AAS 75 (1983), pars II, s. 1-317; tekst polski: *Kodeks prawa kanonicznego promulgowany*

⁶² Por. G. ERLEBACH, *Il «capo di nullità» secondo la giurisprudenza della Rota Romana...*, Quaderni dello Studio Rotale 19 (2009), s. 134-136: „Sono possibili, infatti, varie classificazioni dottrinali, a seconda del criterio di distinzione che viene adoperato o del modello dottrinale di riferimento. Perciò le figure di nullità possono essere individuate in diversi modi. Inoltre, vari possono essere i gradi di profondità d’individuazione delle singole figure di nullità”.

przez papieża Jana Pawła II w dniu 25 stycznia 1983 roku. Stan prawny na dzień 18 maja 2022 roku. Zaktualizowany przekład na język polski, Poznań 2022
FRANCISCUS, *Adhortatio Apostolica «Amoris Laetitia»*, 19.03.2016, AAS 108 (2016)

Literatura

- ABELARDUS P., *Expositio in Epistolas ad Romanos*, PL 178, s. 731-782.
- ABELARD P., *Rozprawy. Etyka czyli poznaj samego siebie*, tłum. L. JACHIMOWICZ, Warszawa 1969, s. 155-262.
- ABELARD P., *Rozprawy. Rozmowa pomiędzy filozofem, Żydem i chrześcijaninem*, tłum. L. JACHIMOWICZ, Warszawa 1969, s. 201, s. 5-154.
- ANDRZEJCZUK I., *Od etyki Arystotelesa do filozofii moralnej Tomasza*, Warszawa 2021.
- ANSELME P., *Unconscious will as a neurobehavioral mechanism against adversity*, *Neuroscience and Biobehavioral Reviews* 169 (2025), s. 1-14, https://www.bio.psy.ruhr-uni-bochum.de/bpsy/mam/content/papers/anselme__2025__unconscious_will.pdf [dostęp 17.01.2025].
- BERGAMINO F., *La razionalità e la libertà della scelta in Tommaso D'Aquino*, Roma 2020².
- BIZOŃ M., *Psychologia etyczna w myśli greckiej okresu klasycznego i hellenistycznego*, w: J. KIELBASA (red.), *Historia rozwoju pojęcia woli od starożytności do XII wieku*, Kraków 2022, s. 21-36.
- BOROWSKI H., *Problem wolnej woli a determinizm*, *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska* 16 (1961) nr 2, s. 23-31.
- CRICK F., *Zdumiewająca hipoteza, czyli nauka w poszukiwaniu duszy*, tłum. B. CHACIŃSKA-ABRAHAMOWICZ I M. ABRAHAMOWICZ, Warszawa 1997.
- DOBROWOLSKI J., *Czy wola jest wolna?*, Warszawa 2022.
- DOMAŃSKA A., *Koncepcja czynu moralnego w etyce Piotra Abelarda*, *Studia Filozoficzne* 10 (1979), s. 39-52.
- DZIERŻON G., *Niezdolność do zawarcia małżeństwa jako kategoria kanoniczna*, Warszawa 2002.
- ERLEBACH G., *Il «capo di nullità» secondo la giurisprudenza della Rota Romana*, *Quaderni dello Studio Rotale* 19 (2009), s. 131-162.
- FELDMAN BARRET L., *How Emotions Are Made. The Secret Life of the Brain*, Dublin 2008.
- GHERRI P., *Discernere e scegliere nella Chiesa*, w: P. GHERRI (red.), *Discernere e scegliere nella Chiesa. Atti della Giornata Canonistica Interdisciplinare*, Roma Press 2016, s. 9-41.
- GILSON E., *Historia filozofii chrześcijańskiej w wiekach średnich*, tłum. S. ZALEWSKI, Warszawa 1987.
- GLINKA M., *Rola komórek glejowych w procesach poznawczych*, w: A. GUT, Z. WRÓBLEWSKI (red.), *Próby kognitywistyczne*, Lublin 2012, s. 73-84.
- GRANADO HIJELMO I., *Error*, w: J. OTADUY, A. VIANA, J. SEDANO (red.), *Diccionario general de Derecho canónico*, t. 2, Pamplona 2012, s. 661-669.
- HARRIS S., *Free Will*, New York 2012.

- HERBUT J., *Woluntaryzm*, w: J. HERBUT (red.), *Leksykon filozofii klasycznej*, Lublin 1997, s. 542-543.
- HOLBÖCK C., *Tractatus de jurisprudentia Sacrae Romanae Rotae*, Graetiae-Vindobonae-Coloniae 1957.
- JAKYMOWICZ M., *Psychologiczne podstawy podmiotowości. Szkice teoretyczne, studia empiryczne*, Warszawa 2008.
- JUDYCKI S., *Wolność i determinacja*, w: *Materiały V Światowego Kongresu Filozofii Chrześcijańskiej: KUL – Lublin, 20-25 sierpnia 1996*, Lublin, s. 1-11, https://www.kul.pl/files/108/Wolnosc_i_determinacja.pdf. [dostęp 15.03.2025].
- KADZIKOWSKA-WRZOSEK R., *Determinizm i nieświadoma wola a podmiotowość*, *Psychologia Społeczna* 21 (2012) nr 7, s. 140-150.
- KIEŁBASA J., *Ikoniczna koncepcja człowieka a jedność woli i rozumu na gruncie antropologii wczesnochrześcijańskiej*, w: J. KIEŁBASA (red.), *Historia rozwoju pojęcia woli od starożytności do XII wieku*, Kraków 2022, s. 99-107.
- KIEŁBASA J., *Pierwsze zapowiedzi późnośredniowiecznego woluntaryzmu w myśli XII wieku*, w: J. KIEŁBASA (red.), *Historia rozwoju pojęcia woli od starożytności do XII wieku*, Kraków 2022, s. 235-249.
- KIEŁBASA J., *XII-wieczna konfrontacja definicji i charakterystyk wolnego wyboru (liberum arbitrium)*, w: J. KIEŁBASA (red.), *Historia rozwoju pojęcia woli od starożytności do XII wieku*, Kraków 2022, s. 250-272.
- KUREK Ł., *Problem wolnej woli z perspektywy nauk empirycznych*, *Logos i Ethos* 1 (30) (2011), s. 99-138.
- MENZINGER S., *Finzioni del diritto medievale*, Macerata 2023.
- MOSCARELLO G., «*Error qui versetur circa id quo substantiam actus constituit*» (can. 126), Roma 2001.
- MOSKOWITZ G.B., LI P., KIRK E.R., *The implicit volition model: On the preconscious regulation of temporarily adopted goals*, *Advances in Experimental Social Psychology Journal* 36 (2004), s. 317-413.
- MUNÉVAR G., *Naturalistyczne wyjaśnienie wolnej woli (I)*, *Filozoficzne Aspekty Genezy* 10 (2013), s. 112-137.
- NACCI M., *I principi generali del diritto nell'argomentazione canonica: brevi cenni storici*, w: P. GHERI (red.), *Logica e Diritto: tra argomentazione e scoperta*, Roma 2011, s. 347-357.
- PALACZ R., *Abelard*, Warszawa 1966.
- PERZ Z., *Actus humanus. Teologiczne aspekty działania moralnego*, Warszawa 1999.
- RAHNER K., *O możliwości wiary dzisiaj*, tłum. A. MORAWSKA, Kraków 1983.
- ROJEK K., *Wolność w kontekście determinizmu – analiza porównawcza teorii – N. Hartmanna i R.H. Kane'a*, Lublin 2019.
- RYAN R.M., DECI E.L., *Self-Regulation and the Problem of Human Autonomy: Does Psychology Need Choice, Self-Determination, and Will?*, *Journal of Personality* 74 (2006), s. 1157-1586.
- SAPOLSKY R., *Determined. The Science of Life Without Free Will*, Dublin 2023.

- SERRANO DEL POZZO I., *Debilidad de la voluntad y dominio racional: el problema de la incontinencia y la continencia en la filosofía de Tomás de Aquino*, Pamplona 2012.
- SIEMIENSKI K., *Doktryna etyczna Piotra Abelarda*, *Studia Filozoficzne* 182 (1981) nr 1, s. 149-159.
- TARUFFO M., *Il concetto di «Prova» nel diritto processuale*, w: P. GHERI (red.), *Linguaggi e concetti nel diritto*, Roma 2013, s. 175-188.
- THOMAS AQUINATUS, *Opera omnia*, S. FRETTE, P. MARRÉ (red.), Parisiis 1971-1875.
- WAGNER D.M., *Illusion of Conscious Will*, Cambridge 2017².

Nota o autorze

Ginter Dzierżon – prezbiter diecezji gliwickiej, profesor zwyczajny nauk prawnych, Kierownik Katedry Historii, Teorii i Norm Ogólnych Prawa Kanonicznego w Instytucie Prawa Kanonicznego na Wydziale Prawa Kanonicznego Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie.